

Turbucz Péter

Marczali Henrik *Hogyan készült a nagy háború?* című tanulmányának háttere

„– Én azt hiszem, ezt a háborút végig kell csinálni. Ha az egyik fél kidől és nem harcol tovább, azzal még nincs vége a háborúnak. Csak rosszabb lenne minden, ha nem harcolnánk tovább.
– Rosszabb már nem lehet.
– Nincs rosszabb, mint a háború.
– A vereség rosszabb.”¹

Bevezetés

Frederic Henry és Passini, Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* című regénye két szereplőjének idézett beszélgetése jól szemlélteti a korabeli általános vélekedést az első világháború folytatásával kapcsolatban. Noha ezen érzelmek országoktól és személyektől függően változtak, a „háborús láz” hosszabb-rövidebb időre mindenütt meghatározta a társadalmi érzületet, nem kímélve az értelmiséget sem. Magyarországon az írók és újságírók után az elsők között ragadta magával a budapesti tudományegyetem tanárait – különösen a bölcsészettudományok képviselőit.² Az *Emlékeim*³ című visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy Marczali Henrik esetében sem történt másképp. Történelmi munkásságában a „nagy idők kérdései” 1914 őszén jelentek meg.⁴ A nyár folyamán előbb gróf Tisza István számára nyújtott tanácsokat, majd háborús előadást szervezett gróf Andrássy Gyulának, végül maga is a hadi pódiumra lépett és történelmi szaktudását, valamint publicisztikai tehetségét évekre a háború szolgálatába állította.⁵ Ám az ő harctéri

¹ HEMINGWAY, Ernest, *Búcsú a fegyverektől*, Bp., 21. Század, 2020, 47.

² Az egyetem professzorai hadi beszédekben dicsőítették a háborút. A témáról bővebben ld. TURBUCZ Péter, *Háborús előadások szervezése Magyarországon 1914-ben, Történelmi vázlat = Jel-Kép*, 5(2016), 1, 90–93.

³ MARCZALI Henrik, *Emlékeim*, Bp., Múlt és Jövő, 2000.

⁴ TURBUCZ Péter, *Alexander Bernát és Marczali Henrik nézetei a nagy háborúról = Magyar- zsidó identitásmenták*, szerk. Dénes Iván Zoltán, Bp., Ráció, 2019, 188–189.

⁵ Marczali Henrik háborús publicisztikájáról bővebben ld. *uo.*, 187–221, vö. DÉNES Iván Zoltán, *Választott nemzet, Marczali Henrik élete és munkássága*, Bp., Balassi, 2022, 227–250.

vaksága – a korábbi vélekedésekkel szemben⁶ – jóval tovább tartott a kortársakéinál. Ennek belátásához elég csak kézbe venni 1914–1915-ben publikált írásait, illetve beleolvasni a *Hogyan készült a nagy háború?*⁷ című munkájába. Vizsgálódásom során e kijelentés bizonyítására törekszem. Mellőzve a részletes összehasonlítást, a főbb párhuzamok bemutatására vállalkozom.

A tanulmány bemutatása és megjelenésének hosszú előzményei

Az 1923-ban megjelent, *Hogyan készült a nagy háború?* című munka az egy évvel korábban *Az Est* napilap számára – feltételezhetően főszerkesztői megrendelésére – írt, hasonló című, *Hogy készült a nagy háború?* cikksorozat bővített és tanulmányra szerkesztett változata.⁸ Az előszóra, bevezetésekre és három fejezetre osztott mű – a kor történelmi szemléletének megfelelően⁹ – a világháború diplomáciai előzményeit kívánta bemutatni, miközben szerzője egyéb célokat is társított hozzá. A történész bizonyítani igyekezett, hogy Tisza István és a vele azonosított Magyarország miért nem hibáztatható a konfliktusért, azonfelül újra megnevezi a „háború igazi felelőseit”. Munkáját – amit Marczali nem tekintett befejezettnek e kötetrel – személyes történelmi küldetéseként élte meg, s még évekig küzdött a „magyar igazságért”.¹⁰ Feladatáról egy 1924-es tudósításban a következőképpen nyilatkozott: „[...] be akarom bizonyítani a külföldnek, hogy nem mi vagyunk felelősek a háborúért. Angliába, Amerikába küldöm és írom történelmi dokumentumokkal alátámasztott munkáimat, melyekben igazolom, hogy a háború bizony nem a mi bűnünk. A teóriám ez: a háborút csak az akarhatta, aki a másét akarta, mi nem akartuk a másét. Birtokomban van Tiszának egy hozzám intézett levele,

⁶ A történészprofesszor háború alatti tevékenységét évtizedeken keresztül épp csak megemlégették. GUNST Péter, *Marczali Henrik 1856–1940* = MARCZALI Henrik, *Világtörténelem – Magyar történelem*, szerk. Gunst Péter, Bp., Gondolat, 1982, 20–21; GUNST Péter, *Marczali Henrik*, Bp., Akadémiai, 1983, 176–177; vö. HUSZÁR Mihály, *A kettőtört fa árnyéka. A marcali Kohn-Dénes család háborúban és békeidőben = Háborús hétköznapi IV.*, szerk. Török Róbert, Sallay Gergely, Závodi Szilvia, Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020, 173–191.

⁷ MARCZALI Henrik, *Hogyan készült a nagy háború? Tanulmány*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., [1923.]

⁸ A cikksorozat nyolc részből állt. MARCZALI Henrik, *Hogy készült a nagy háború?* = *Az Est*, 1922. december 14. – 1922. december 24.; A történész azért választotta először a publicisztika műfaját, mert Magyarországon abban az időben szakmai fórumok nem álltak rendelkezésére, továbbá gondolatai így sokkal több emberhez eljuthattak. A téma hátterét, azaz Marczali életének eseményeit az említett időszakban vázlatosan ld. TURBUCZ Péter, *Az utolsó felvonástól a „Hogyan készült a nagy háború?” megjelenéséig. Marczali Henrik I. világháború értelmezéseinek útja = Levéltári Évkönyv, Új folyam IV.*, szerk. Kis József, Miskolc, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, 2022, 236–263.

⁹ BALÁZS Eszter, *A „sakktáblától” a lövészárkok mikrovilágáig: az első világháború régi és új történelmi megközelítései = Múltunk*, 55(2010), 3, 111.

¹⁰ TURBUCZ 2022, i. m. 254–256.

melyben leszögezi pacifista álláspontját és azt a tény, hogy a monarchiának néhány stratégiai kiigazítástól eltekintve, esze ágában sem volt a hódítás.”¹¹

Felmerül a kérdés: valójában mennyiben voltak újak Marczali ezen teóriái az 1914–1918 között vallott nézeteihez képest? Ennek eldöntéséhez a *Hogyan készült a nagy háború?* előszava nem ad választ. Abban a szerző mindössze azt bizonygatta: ő már 1904 óta hangoztatta, hogy közeleg az összecsapás, amit Németország gyarmati igényei és növekvő flottája generál.¹² Ezek azonban impressziók és nem valódi háborús eszmék voltak. Valójában a külföldi könyvekkel, újságokkal, röplapokkal jól ellátott professzor viszonylag későn, 1914 őszén látott hozzá saját teóriája kidolgozásához. „A történetírónak elsősorban a maga korát kell ismernie, hogy valóban lásson és ítélhessen”¹³ – magyarázta később. Nagy segítségére volt Tisza és általában a hazai politikai elit, akik minden szükséges diplomáciai dokumentummal bőségesen ellátták. Mindennek dacára nézeteit és szavait 1914–1918 között a háború aktuális eseményeihez igazította. Amikor ugyanis a hadsereg Szerbia ellen vonult, ő a magyarság Nándorfehérvárhoz és a balkáni régióhoz fűződő történelmi jogáról beszélt. Az Oroszország elleni háború kapcsán ’48-as párhuzamokat alkalmazva a magyar szabadság és megmaradás történelmi jelentőségét domborította ki. Olaszország háborúba lépése alkalmával pedig a magyar királyok itáliai hódításait dicsérte, illetve katonai szempontból támasztotta alá a határoktól sok száz kilométerre vívott büntetőháborút.¹⁴ A sort még lehetne folytatni Angliával, Romániával és az Egyesült Államokkal kapcsolatban kifejtett gondolataival, a *Botond mondáéhoz*¹⁵ fűzött magyarázatában a közkatonák számára felmutatott katonaeszménnyel, illetve nevelő célzatú tanulmányaival, úgymint *A hadsereg élelmezése az 1788–90-iki háborúban*.¹⁶ A történészprofesszor mindegyik munkája tehát valamilyen formában az ország háborús erőfeszítéseit, az organizációt és a győzelembe vetett hit erősítését szolgálta.

A könyve áttekintése előtt érdemes szót ejteni első hadi beszédéről. *A világháború történelmi megvilágításban*¹⁷ című, 1914 november végén tartott előadásában 1871-től kezdve azokat a diplomáciai eseményeket vette sorra, amelyek szerinte a világháborúhoz vezettek. Marczali szembeállította a „békésen fejlődő

¹¹ *A B-listás Marczali Henrik felvilágosítja Európát, hogy Magyarországot nem terheli háborús felelősség, Nyugdíjazásáról, Tiszáról, Kun Béláról, készülő könyvéről nyilatkozik az elbocsátott professzor* = *Pesti Napló*, 1924. december 2, 4.

¹² Vö. MARCZALI Henrik, *A jövő történetírás földadatai* = *Turán*, 2(1917), 3, 122.

¹³ *Uo.*, 121.

¹⁴ TURBUCZ 2019, i. m. 198–216.

¹⁵ MARCZALI Henrik, *A Botond-monda történelmi kapcsolatai* = *Akadémiai Értesítő*, 27(1916), 2, 90–100.

¹⁶ MARCZALI Henrik, *A hadsereg élelmezése az 1788–90-iki háborúban* = *Századok*, 49(1915), 1–2, 1–33, vö. MARCZALI 2000, i. m. 302.

¹⁷ MARCZALI Henrik, *A világháború történelmi megvilágításban* = *Inter arma, A Szabad Lyceum, az Erzsébet Népakadémia és az Országos Közegészségi Egyesület által 1914/15-ben Budapesten rendezett háborús tárgyú előadások gyűjteménye*, s. a. r. Vörösváry Ferenc, Bp., Szabad Lyceum, Erzsébet Népakadémia, Országos Közegészségi Egyesület, 1915, 95–110.

Németország” világpolitikai igényeit Franciaország agresszív revanspolitikájával, valamint Oroszország területi követeléseivel. Határozott véleménye volt, miszerint e két nagyhatalom lényegében évtizedeken keresztül készült Németország és Ausztria–Magyarország elpusztítására. Ehhez gyűjtötték össze erejüket, világszerte növelték területeiket, s emiatt fejlesztették hadseregüket. Tervük végrehajtásához idővel hozzáigazították az angol érdekeket is. Az expozé – az első háborús évben készült alkotások szinte mindegyikéhez hasonlóan – három előfeltevésre épült: (1) A Monarchia önvédelmi harcot vív, amelybe belekényszerítették. (2) Magyarország legfőbb ellensége a cári imperializmus, amely uszítja a nemzetiségeket és feszültségeket teremt a Balkánon. (3) A harcokban a birodalom egyetlen természetes szövetségese Németország, ami azért kénytelen harcolni, hogy szabadon fejlődhessen, kereskedhessen.

A tanulmány első fejezete

A *Hogyan készült a nagy háború?* e tekintetben nem hoz lényeges előrelépést. Marczali megállapításai ugyan tárgyilagosak, de soraiból a politikai megvetés olvasható ki. A historiográfiai áttekintésnek szánt bevezetés elején például a szerző leszögezte, hogy amíg a diplomáciai levelezéseket és emlékiratokat a legyőzött államok sokkal nagyobb számban és szinte kifogástalanul publikáltak, addig a győztesek, akik a felelősség kérdését állandóan hangsúlyozzák, „hézagos és szinte túlságosan megrostált kiadványokat bocsátottak közzé”.¹⁸ E kijelentés biztosítja a lehetőséget a történelemnek saját nézetei ismertetéséhez, a következő, *Németország és a monarchia diplomáciai bekerítése* című fejezethez. Ennek megírásához Marczali nem csupán merített *A világháború történeti megvilágításban*-előadásból, hanem lényegében annak tisztázataát készítette el.

Az *ultimátumig* című első fejezetben már újabb kutatásainak eredményeit öszszegezte. A történelemtudósa e szakasz felvezetésében röviden kitért Tisza háborúval kapcsolatos óvatosságára, ami Szerbiának időt engedett a felkészülésre, majd rátért Ferenc József és II. Vilmos német császár diplomáciai levelezésének részletes ismertetésére. Szimpátiával írt a „tragikus” helyzetben lévő agg Ferenc Józsefről, annak ellenére is, hogy Görgey Arthur hűséges fiatal barátjaként 1848 eseményeinek integrálása a magyar történetírásba lényegében neki volt köszönhető,¹⁹ miként közvetlen része volt a Petőfi-kultusz létrejöttében is.²⁰ Marczali azonban birodalmi nacionalista maradt. Így fogalmaz: „Valóban tragikus a helyzete Ferenc Józsefnek. 1866 óta mindent megtett, hogy háborút ne kelljen viselnie. Az európai békének ő volt legéberebb öre. Még az olyan kihívásnál, minő a belg-

¹⁸ MARCZALI 2000, i. m. 10.

¹⁹ 1889-ben, az évforduló alkalmából a szabadságharc hadtörténetét először ő írja meg. GUNST Péter, *Marczali Henrik és a „kortörténetírás” = Századok*, 135(2001), 1, 185.

²⁰ Kevésbé köztudott, hogy az egyik első Petőfi-mellszoborhoz a költőre megtévesztésig hasonlító fiatal Marczali Henrik állt modell.

rádi királygyilkosság, minő Szerbia magaviselete 1909-ben és 1913-ban volt, sem rántott fegyvert. És most, élete alkonyán magának kell megsemmisítenie élete művét. Mert most már nem a Ferenc Ferdinándért való bosszúról van szó, hanem a monarchia tekintélyéről, megmaradásáról.”²¹

Az uralkodóról olvasható sorai tükrözték az 1916-ban papírra vetett Ferenc Józsefről készített nekrológjai²² szellemiségét, amelyekben a császárt minden szállal a magyarsághoz köti, lelkeségét és békevágát a magyarokéval azonosítja. Amint a háború közepén, úgy 1923-ban is a történésznek jól érzékelhető szándéka volt, hogy az utókor az európai béke „legéberebb öre” szerepében lássa a magyar királyt.

A fejezet folytatásában, rátérve Tisza szerepére, minden eszközzel a béke híveként igyekezett a szerencsétlen sorsú politikust ábrázolni, aki július 14-ig dacolt az elkerülhetetlennel. Hosszabban idézte és magyarázta a miniszterelnök 1914-ben hozzá intézett levelét is, amiből világossá váltak annak Szerbiával kapcsolatos szándékai.²³ Memoranduma alátámasztotta: Tisza nem hitt abban, hogy háború törne ki a Monarchia déli szomszédjával. Végül a szerbek magatartása győzte meg az ultimátum elküldésének jogosságáról, ugyanakkor enyhítette annak szövegét. Kihasnálva Sidney B. Fay professzor és az *American Historical Review* Tisza iránti tanúsított érdeklődését, Marczali tudatosan idézte a levelet. Amint az ismeretes, számításai beváltak, hiszen a következő évben a szakfolyóirat közölte a rövid memorandumot és levelezésüket, amivel a volt miniszterelnök neve tisztázódott.²⁴

A továbbiakban a háború kirobbanásáért a történész a cári hatalom által támogatott és „orgyilkosok táborává alakított” Szerbiát tette felelőssé, s hosszasan bizonygatta bűnösségüket. Eljárása újabb visszatekintést mutatott a „nagy idők”-re. Az 1915-ben tartott *Külpolitikánk történeti alapon*²⁵ című hadi beszédben e nézet bőséges magyarázatra talált, összességében pedig kiderült, hogy a pozsaréváci béke után a Habsburgok nem foglalkoztak a Balkánnal, ahol így véglegesen az orosz érdek érvényesülhetett. A cárok a pánszlávizmust felhasználva kedvükre alakíthatták a délszláv politikát, amely azután végzetes lett a Monarchiára és Magyarországra nézve.

²¹ MARCZALI 2000, i. m. 18.

²² MARCZALI Henrik, *Franz Josef I. König von Ungarn = Pester Lloyd*, 1916. november 22., 3–6; MARCZALI Henrik, *Mikor Ferencz Józsefet koronázták = Az Ujság*, 1916. november 26., 3–5.

²³ A Marcalihoz intézett Tisza-memorandumról bővebben ld. GUNST 2001, i. m. 187–188; továbbá, a levéltári források megjelölésével: TURBUCZ 2022, i. m. 251–253.

²⁴ Henrik, MARCZALI, *Papers of Count Tisza 1914–1918 = American Historical Review*, 29(1924), 301–315; vö. GUNST 2001, i. m. 187–188.

²⁵ MARCZALI Henrik, *Külpolitikánk történeti alapon*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1915.

A tanulmány második fejezete

A hadüzenetig című második fejezetben Marczali az angolok háborúval kapcsolatos magatartását vizsgálta. Itt már óvatosabban fogalmazott. Csupán azt nyomatékosította, hogy ha Anglia nemet mondott volna a háborúra, akkor egyik fél sem indítja meg hadseregét a másik ellen. Ez a meglehetősen nagyvonalú értelmezés nem állt előzmények nélkül. Nagy-Britannia háborús szerepvállalása ugyanis előbb 1919-ben, majd Trianon után új interpretációt kapott. Legkésőbb 1918 őszétől a professzor szorgalmazta az angolok felé nyitást, miként később, a '20-as években is támogatta a közeledést.²⁶ Azt, hogy nem beszélt mindig angol–magyar érdekközösségről, Marczali tanulmányai és publicisztikái is alátámasztják. A „nagy idők”-ben a professzor egy lapon kezelte az angolokat a szerbekkel, franciákkal, oroszokkal. Elég csak a meghökkentő hangvételi *A tengeri háború és az amerikai Egyesült Államok*²⁷ című, 1915-ben közreadott tanulmányára gondolni, ahol cinikusan a Lusitania „megérdemelt” sorsáról elmélkedett. 1918 májusában egy folytatásos cikkében²⁸ még szintén egyoldalúan mutatta be az angol közvéleményt, s nem győzte hangsúlyozni, hogy a britek kezdettől a birodalom feldarabolásán munkálkodtak. E fejezetben viszont a szigetek békéjét a cári külpolitika kegyétől függőként ábrázolta, illetőleg úgy vélte, a brit uralkodó csak az alkalomra várt, hogy leszámolhasson a poroszok flottájával.

A következőkben a szerző az orosz és francia háborús akaratot vizsgálta, amelyeket ismét csak korábbi toposzaival beszélt el. A franciák kapcsán a revans eszméjével foglalkozott: Elzász–Lotaringia német tartományok, amelyeket a franciáknak, bár nem lenne joguk birtokolni, mégis vágytak visszaszerzésükre. Hadifelszerelés és szövetségesek dolgában is erősebbek voltak keleti szomszédjuknál, akiket azonban világhódító szándékkal vádoltak. Úgy vélte, a francia–orosz szövetség a fennállása alatt végig támadó volt, már csak egy formális hadüzenet kicsikarása hiányzott Németországtól. Következtetése szerint Franciaország akarta leginkább a háborút, amit a hároméves katonai szolgálati idő indokolatlan bevezetése is jelzett.

Németország kapcsán Marczali végeredményben azt állította, hogy a háborús szándék csak a királygyilkosság részleteinek megismerése után jöttek felszínre. Kezdetben viszont ők sem hitték, hogy a „kis Szerbia” megbüntetése komoly hadakozáshoz vezethet. A katonai szempontokat vizsgálva a történész két végletet említett. Egyfelől az amerikai Homer Lea véleményét, aki már a háború előtt elkerülhetetlennek ítélte a német–angol viszályt, s Angliának kötelességévé tette a németek lerohanását. Másfelől a porosz katonatiszt Hermann Frobeniusét, aki

²⁶ Emiatt vett részt a Cobden Szövetség megszervezésében is, amelynek rendezvényein rendszeresen megjelent.

²⁷ MARCZALI Henrik, *A tengeri háború és az amerikai Egyesült Államok = Magyar Figyelő*, 5(1915), 3, 81–105.

²⁸ MARCZALI Henrik, *Az angol közvélemény és Magyarország = Pesti Napló*, 1918. május 19., 3–4. és *uo.*, május 21., 2.

szintén a háború megindítását sürgette, mielőtt Oroszország mozgósíthatna. Marczali úgy ítélte meg, hogy katonai szempontból a németek szeretnék volna lokalizálni a fegyveres konfliktust, mert érdekükben állt a Monarchia fenntartása, de szükség esetén nem riadtak vissza a világháborútól sem. Ugyanakkor Vilmos császár Ferenc József oldalán évtizedeken keresztül hű őrzője volt a világbékének, s napvilágra került háborúpárti kijelentéseit a szerző inkább csak dühkitörések tartotta, mintsem valódi expanziós szándéknak.

A háborús felelősségnek ekképpen revideálása és áthárítása a tudósnál vissza-visszatérő motívum. A háborús időkben, 1918-ban megjelent *Világpolitika és világgazdaság*²⁹ című szintézisében, amelyben a világégés mélyebb okait kereste, szintén azt taglalta, hogy egy ekkora konfliktus gazdaságilag csak Nagy-Britanniának állt érdekében. A porosz ipar fejlődésével a szigetország drága áruira nem volt kereslet, ez pedig természetes ellenségévé tette Németországot. Később, még 1924-ben *A háború kitörésének tizedik évfordulójára*³⁰ című cikkében is úgy nyilatkozott, hogy a szerb gyilkosságot az antant felkarolta, így fejlődhetett egy helyi konfliktus világháborúvá, az tehát semmiképpen sem Németország bűne.

A tanulmány harmadik fejezete

Könyve harmadik fejezetében, amelynek *A felborulás* címet adta, a történész rögzíteni szándékozott, hogy Ausztria–Magyarországot nem politikai szempontok vezérelték a háborúra, és az elkerülhető lett volna. Az utolsó napok diplomáciai eseményeiből leszűrte, hogy a franciák nem azért költöttek annyi milliárdot a saját, egyben az orosz sereg növelésére, hogy ne legyen háború. Ők erőltették akarataikat előbb az oroszokra, utóbb a britekre, akik az utolsó napokig közvetíteni próbáltak az osztrák és az orosz fél között, sikertelenül. Végül a britek is elkötelezték országukat Franciaország esetleges megsegítése mellett. A német császár lokalizációs kísérlete ugyancsak sikertelen maradt, aki a cár tétlen maradását próbálta kieszközölni. Részükről minden további békekísérlet azon bukott el, hogy tudomásukra jutott a titkos orosz mobilizáció. Az 1892-ben aláírt francia–orosz katonai szerződés, Marczali megállapítása szerint, eleve eldöntötte a világháborút és Németország két irányból történő lerohanását. A folyamatot ugyanekkor komoly német és osztrákellenes propaganda is előkészítette, miként egyetlen francia lapban sem jelenhetett meg Bécs azon közlése, hogy a birodalom eleve lemond minden területi gyarapodásról. Formálisan mégis az orosz katonai vezetőkön dőlt el Európa sorsa, akik a cárt is megtévesztve mobilizálták a Monarchia és Németország ellen.

Tanulmánya végén a történelemtudós váratlanul – és némileg saját megállapításaival is ellentmondásba kerülve – azt a konklúziót vonta le, hogy a háborút nem

²⁹ MARCZALI Henrik, *Világpolitika és világgazdaság*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1918.

³⁰ MARCZALI Henrik, *A háború kitörésének tizedik évfordulójára* = *Pesti Hírlap*, 1924. július 27., 3.

a koronás fők akarták, hanem közvetlen alárendeltjeik. E felfogással eltávolodott ugyan korábbi háborús nézeteitől és birodalmi nacionalizmusától, helyette gondolkodásában a legitimizmus kapott teret. (Ismeretes, hogy a következő évben már a *Ferenc József politikai és magánlevelei*³¹ magyar kiadását rendezte sajtó alá.) Feladata súlyát ahhoz hasonlította, mint amikor a középkorban egy félig földbe ásott meztelen embernek kellett megküzdenie egy tetőtől talpig vértezett bajnokkal. Ismét kiemelte, hogy amíg a vesztes államok minden cselekedete ismert, addig a győztesek titkait „hétszeres zár takarja”. Úgy vélte: a trianoni és a versailles-i békekötés az igazakat sújtotta, mert bár formálisan a központi hatalmak üzentek hadat, de azt az orosz, majd a francia mozgósítás előzte meg. Nem győzte nyomatékosítani, a Monarchia elleni háború 1903 óta, a Karađorđević-dinasztia visszatérése és a pánszláv propaganda felélesztése révén készült, míg a németek ellen legkésőbb flottaépítésüktől. Véleménye szerint a világháborúban Magyarország nem akart idegen földet megszerezni. Tisza István még a kedvező alkalmak idején is anxióellenes maradt. Hódítani az antant akart, amelynek tagjai megirigyelték Németország és a Monarchia növekvő hatalmát és gazdagságát. E kijelentés a jól ismert háborús retorikából, a *Pester Lloyd*-ban közölt *Der Krieg aus weltgeschichtlicher Perspektive*³² és más háború alatti tárcacikkeiből eredt.

Összegzés

Felmerül a kérdés: vajon miért nyúlt vissza Marczali évekkel korábbi eszméihez? A források alapján úgy tűnik, azon túl, hogy továbbra is hitt bennük, mindez kapcsolatban állhatott személyes sorsával. 1919-ben ugyanis a Magyar Tudományos Akadémia úgynevezett 15-ös bizottsága elmarasztalta a Magyarországi Tanácsköztársaságban való állítólagos érintettsége miatt, majd két egyetemi igazolóbizottsági vizsgálatot követően a húszas évek elején kényszernyugdíjazták.³³ A történésznek tehát szüksége volt az olvasókra, s nem engedhette, hogy az évtizedeken át épített pálya egyszeriben a nyugdíjazással véget érjen.

Marczali Henrik a *Hogyan készült a nagy háború?* című munkájában kevés nyoma van paradigmaváltásnak. Továbbra is megvetéssel tekintett Oroszországra és a Balkánra. A franciákat 1923-ban is bosszúszomjasnak ábrázolta, míg a briteket szerinte tengeri hegemoniájuk és gazdasági fölényük megőrzése indította a háborúskodásra. Az antant országaival szemben Németországot és az Osztrák–Magyar Monarchiát – miként a háború alatt írt munkáiban – úgy ebben az írásában is a béke öreiként mutatta be. Ugyanígy érintőlegesen sem tartotta fontosnak a

³¹ *Ferenc József politikai és magánlevelei, Magyar történelmi szempontból átnézte és magyarázattal kísérte Marczali Henrik = Az Ujság, 1924. szeptember 16. – 1924. október 4.*

³² MARCZALI Henrik, *Der Krieg aus weltgeschichtlicher Perspektive = Pester Lloyd, 1914. november 30., 3–4.*

³³ Nyugdíjazásáról és kiszorításáról bővebben ld. DÉNES Iván Zoltán, *Értelmiségi minták, Bp., Pesti Kalligram, 2019, 120–160.*

katonai és politikai összeomlás hatásainak analízisét, és a tévedések számbavétele szintén elmaradt. A munka további hátránya, hogy szerzője nem használt hivatkozásokat, azonkívül a könyvészeti és röpirat-irodalomra mutató forrásai közül is csak elvétve nevezett meg egyet-kettőt. Ez egyrészt arra utalhat, hogy a nyomdai munkálatok miatt időszükében volt, másrészt úgy ítélte meg, nincs szükség források megjelölésre, hiszen ki vonná kétségbe állításait. E profetizáló attitűd erősen uralja a kései munkásságát is.

Fentebb már utaltam rá, hogy a tanulmány írója korának vezető történész-narratívája szerint, a diplomácia eseményei felől göngyöltette fel az események fonalát. Marczali abban sem tért el szakmája más nemzethez tartozó képviselőitől, hogy a *casus bellit* másra hárította. Mindazonáltal Tisza István leveleinek a nemzetközi szakmai fórumon történt bemutatásával megnyerte a történész-társadalom nagyobb részét a magyar ügynek. Ugyanakkor a levelekre épülő interpretációját jól elő kellett készítenie, amihez tökéletes főpróbát jelentett számára a napilap és e könyvecske. Hazai viszonylatban műve fontosságát mutatja az is, hogy az egyre-másra szaporodó tördőféselméletekkel³⁴ szemben a francia boszszúszerményben és az orosz pánszlávizmusból könnyen gyűlölködő ellenségképet teremtett. Munkájában ugyanakkor hallgatott a háború előzményei és végkimenetele szempontjából egyaránt fontos kérdésekről, vagyis a birodalom belső feszültségeiről, például a rosszul kezelt nemzetiségi viszonyokról, a hadsereg hiányos felszereltségéről, illetve a gazdaságban uralkodó korrupcióról, azaz a belső felelősségről.³⁵ A tudós írása emiatt sok tekintetben megmaradt kora ideológiai irodalmának szintjén.³⁶

Az első világháború kitörésének tízéves évfordulójához közeledve megírt művön az emlékezés pátosza és háborús gondolatai megisméltlésének igénye uralkodott. A saját igazát meggyőződéssel ismétlő Marczali többnyire nem törekedett objektivitásra, abban egyébként is a vesztesek megalkuvását látta. Célja világosan kiderült könyvecskéjéből: Ferenc József és főként barátja, Tisza István személyének tisztázása a háborús felelősség kérdése alól, továbbá az osztrák–magyar nagyhatalmi státuszra végzetes háború okainak magyar szempontból elfogadható értelmezése az áldozati attitűd kimondásával.

³⁴ A témáról bővebben ld. Szóts Zoltán Oszkár, *Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban, Nézőpontok, műfajok, intézmények*, Pécs, Kronosz, 2020, 83–86.

³⁵ A „Nagy háború” elbeszélésének korabeli narratíváit ld. ROMSICS Gergely, *Az első világháborús magyar emlékezetkultúra = Magyarország az első világháborúban*, főszerk. Romsics Ignác, Bp., Kossuth – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2010, 185–187.

³⁶ Szóts 2020, i. m. 89–90. A rendelkezésre álló keretet túlzottan szétfeszítené a Szekfű Gyula *Három nemzedékével* való összehasonlítás. Szekfű vonatkozó nézeteinek rekonstrukcióját ld. ROMSICS Ignác, *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Bp., Osiris, 2011, 295.

Turbucz, Péter

**The background of Henrik Marczali's
How was the Great War prepared? study**

My study deals with one of the lesser-known works of Henrik Marczali, which in 1923 undertook no less a task than the „presentation of the real perpetrators” of the „Great War”. During World War I, Hungarian university professors – similarly to the intellectuals of other belligerent countries – took an active part in war propaganda, but after 1918, few undertook this. Not so Marczali, who, while reconstructing the events that led to the outbreak of the war, essentially repeated almost all of his narratives and war topos from 1914–1918. In addition to presenting the history of the creation of the work, my paper presents the most important claims of the study with a critical edge and also pulls back the veil on the motivations of the historian.

Keywords: Henrik Marczali, historiography, Great War, intellectual history, Hungarian historians, Horthy era.